

Όρνις φανεῖσα δουλίδα καλήν νόει.
Η γυναικεία δουλεία στα Ονειροκριτικά κείμενα

Κόκκορη Βασιλική
PhD Βυζαντινολόγος, ΑΠΘ
vkokkori@arch.ntua.gr

Περίληψη: Η μελέτη των Βυζαντινών ονειροκριτικών πηγών (Ονειροκριτικά) προσφέρει στους ιστορικούς έναν ανεκτίμητο πλούτο πληροφοριών για τον καθημερινό βίο, τις κοινωνικές αντιλήψεις αλλά και τη θέση της γυναίκας στη βυζαντινή κοινωνία. Σκοπός αυτού του άρθρου είναι η διερεύνηση των αντιλήψεων και των δομών που καθορίζουν και διαμορφώνουν τον ρόλο της υπόδουλης γυναίκας μέσα από την οπτική των ονειροκριτικών πηγών. Ειδικότερα, εξετάζονται οι σχέσεις της δούλης με τον κύριο και την κυρία της, η καταπίεση και η εκμετάλλευση -οικονομική και σωματική-, οι καθημερινές τους δραστηριότητες, η ποιότητα ζωής, η απελευθέρωση και η αυτενέργειά τους στη βυζαντινή κοινωνία, με γνώμονα τον χρόνο συγγραφής των ονειροκριτικών κειμένων, που ξεκινά από τον 2ο αι. μ.Χ. και ολοκληρώνεται κατά τους ύστερους βυζαντινούς χρόνους (15ος αι. μ.Χ.).

Abstract: The study of Byzantine Dreambooks (*Oneirocritica*) offers historians an invaluable wealth of information on everyday life, social perceptions, and the position of women in Byzantine society. The purpose of this paper is to explore the perceptions and structures that define and shape the role of the enslaved woman through the perspective of *Oneirocritica*. In particular, it examines the relations between the slave and her master and mistress, her oppression and exploitation - both economic and physical -, her daily activities, her quality of life, the liberation and her self-activity in Byzantine society, taking as its point of departure the time of the writing of the Dreambooks, which begins in the second century A.D. and is completed during in the late Byzantine period (15th century A.D.).

Εισαγωγή

Το παρόν άρθρο διερευνά τις αντιλήψεις και τον ρόλο της υπόδουλης γυναίκας στη βυζαντινή οικογένεια και την κοινωνία μέσα από την οπτική των ονειροκριτικών κειμένων.

Η αγωνία του ανθρώπου μπροστά στο άγνωστο και η αβεβαιότητα για το μέλλον τον οδηγούν συχνά στην αναζήτηση τρόπων πρόβλεψης. Ιστορικά, η ονειρομαντεία θεωρείται από τους πιο δημοφιλείς τρόπους μαντικής και είναι τόσο παλιά όσο η ανθρώπινη ιστορία, με καταγραμμένες μαρτυρίες ήδη από τους Μεσοποτάμιους πολιτισμούς και τον Όμηρο έως σήμερα. Κατά τη βυζαντινή περίοδο, η ερμηνεία των ονείρων ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη,

όπως αποδεικνύουν οι έντεκα καταγεγραμμένες ονειροκριτικές πηγές οι οποίες καλύπτουν τη χρονική περίοδο από την ύστερη αρχαιότητα έως τον 15^ο αιώνα.¹

Από τις πηγές που χρησιμοποιήθηκαν η αρχαιότερη και διασημότερη είναι το *Ονειροκριτικό* του Αρτεμίδωρου (2^{ος} αι. μ.Χ.), το οποίο αποτέλεσε βασική πηγή για τα μεταγενέστερα βυζαντινά ονειροκριτικά.² Οι πηγές της βυζαντινής περιόδου συχνά είναι ψευδεπίγραφες. Αποδίδονται στον «Άραβα» Αχμέτ (9^{ος}– 11^{ος} αι. μ.Χ.), στον μάγο Αστράμψυχο (9^{ος}– 13^{ος} αι. μ.Χ.), στον προφήτη Δανιήλ (4^{ος}– 7^{ος} αι. μ.Χ.), στους πατριάρχες Νικηφόρο (9^{ος}– 12^{ος} αι. μ.Χ.) και Γερμανό (10^{ος}– 14^{ος} αι. μ.Χ.), και τέλος στον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο (15^{ος} αι. μ.Χ.). Εκτός από τα παραπάνω, υπάρχουν και δύο *Ονειροκριτικά* αγνώστου συγγραφικής πατρότητας, το Ανώνυμο Ι (9^{ος}– 15^{ος} αι. μ.Χ.), και το Ανώνυμο ΙΙ [s. l.]. Η ταυτότητα των συντακτών των *Ονειροκριτικών* έχει προβληματίσει σε μεγάλο βαθμό τους μελετητές, κυρίως αυτή του *Ονειροκριτικού* του Αχμέτ. Ο ίδιος ο συγγραφέας αναφέρει ότι είναι υιός του *Σηρίμ* και αυτοπροσδιορίζεται ως ο επίσημος ονειρομάντης του Χαλίφη Αl-Mamun. Σύμφωνα με την ιστορικό Μαρία Μαυρουδή, οι αραβικές επιρροές του *Ονειροκριτικού* είναι προφανείς, ωστόσο ο συντάκτης του θεωρείται ελληνικής καταγωγής χριστιανός, που χρησιμοποίησε αραβικές πηγές για τη σύνταξη του δικού του έργου. Αυτό που προσδίδει εγκυρότητα στην παραπάνω θέση, είναι η γλώσσα γραφής του πρωτότυπου κειμένου η οποία είναι η ελληνική, χωρίς προσμείξεις και εξαρτήσεις από την αραβική ή τη συριακή γλώσσα.³

Οι δούλοι δεν θα μπορούσαν να απουσιάζουν από τα όνειρα των αρχαίων. Η δουλεία υπήρξε ένας πανάρχαιος και διαπολιτισμικός θεσμός που επέτρεψε και νομιμοποίησε τη μετατροπή του ανθρώπου σε έμψυχο περιουσιακό στοιχείο προς κατοχή και χρήση. Η ετυμολογία της λέξης *δούλος* παραμένει αβέβαιη. Ενδεχομένως, η λέξη να προήλθε από την λέξη *δέλος* ή *δέρος*, που με τη σειρά της προήλθε από το ρήμα *δέω* (δένω).⁴

Σύμφωνα με το λεξικό του Σουΐδα, ένας άνθρωπος είτε γεννιέται δούλος, είτε τον καθιστούν δούλο οι νόμοι της πολιτείας.⁵ Διαχρονικά, οι κύριες πηγές προέλευσης των δούλων ήταν ο πόλεμος και η φυσική αναπαραγωγή, καθότι η ιδιότητα του δούλου ήταν κληρονομική από την πλευρά της μητέρας.⁶ Κατά τη ρωμαϊκή και βυζαντινή περίοδο, οι αιχμάλωτοι πολέμου πωλούνται κατά χιλιάδες στα σκλαβοπάζαρα της Ρώμης και της Κωνσταντινούπολης.⁷

¹Για την πρωτογενή βιβλιογραφία των ονειροκριτικών πηγών βλ. Κόκκορη, *Η Γυναίκα στα Ονειροκριτικά*, σελ. 254-258.

²Το έργο του Αρτεμίδωρου ξεπέρασε τα όρια της ονειρομαντικής τέχνης και άσκησε μεγάλη επίδραση στην επιστήμη της ψυχανάλυσης. Σχετικά με τον Αρτεμίδωρο και το έργο του βλ. Μαυρουδή Μαρία, *Αρτεμίδωρου Ονειροκριτικά*, Αθήνα 2002.

³Για την αραβική ονειροκριτική παράδοση και το *Ονειροκριτικό* του Αχμέτ βλ. Μαυρουδή, *Ονειροκριτικό του Αχμέτ*, σελ. 34 κ. εξ.

⁴Ζωναράς, *Lexicon*, τομ. 1, σελ. 560.

⁵Σουΐδας, 2.132: *δουλεία κατά γ' τρόπους, τόν κατά τήν δημιουργίαν, καθά φήσιν, τόν παρά τής πίστεως, ως εΐρηται ... τρίτον από τής πολιτείας κατά τό εΐρημένον.*

⁶Χατζηβασιλείου-Marava, *Esclaves*, σελ. 12 κ.εξ.

⁷Μεργιαλή-Σάχα, *Οι Βυζαντινοί ως εμπορεύσιμο αγαθό*, σελ. 971 κ. εξ., Μοσχονάς, *Η αγορά των δούλων*, σελ. 250 κ. εξ., Rautman, *Daily life*, σελ. 21-22, 57-66, Rothman, *Byzantine slavery*, σελ. 57-66. Εκτός των πολέμων και της αναπαραγωγής, πηγές προμήθειας δούλων ήταν και η πειρατεία και τα χρέη των οικονομικά ασθενέστερων. Στην τελευταία περίπτωση ο οφειλέτης, η γυναίκα και τα παιδιά του, μπορούσαν να περιέλθουν σε κατάσταση δουλείας μέχρις ότου ξεπληρώσουν τις οφειλές τους. Το φαινόμενο φαίνεται να υποχωρεί από τον 12^ο αι., όταν ο Μανουήλ Κομνηνός απελευθέρωσε όλους εκείνους που είχαν γίνει δούλοι εξαιτίας χρέους, Κίνναμος, *Επιτομή* 6:275-276. Σχετικά με τις πηγές προέλευσης των δούλων αναφέρω ενδεικτικά: Πατούρα

Για τον ελληνορωμαϊκό κόσμο η δουλεία ήταν ζωτικής σημασίας τόσο για την οικονομία όσο και για την κοινωνία. Στη βυζαντινή περίοδο ο θεσμός της δουλείας δέχτηκε τις επιρροές της αρχαιοελληνικής κληρονομιάς, της ρωμαϊκής παράδοσης και του χριστιανισμού. Παρότι η νέα θρησκεία εισήγαγε ένα πιο φιλόδοξο πνεύμα, αντιμετώπισε τη δουλεία ως μη αμφισβητήσιμη κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα.⁸ Σύμφωνα με τις διαθέσιμες μαρτυρίες, η κοινωνία θα παραμένει ανεκτική μπροστά στην ανθρώπινη υποδούλωση έως και τον 10^ο αι.⁹ Τα πρώτα σημάδια παρακμής του θεσμού αρχίζουν να διαφαίνονται τον 11^ο αι. Μέχρι την εποχή αυτή δεν επιτρεπόταν γάμος μεταξύ των δούλων, τους αναγνωριζόταν μόνο το δικαίωμα να ζουν *έν συντροφία*. Ο Αλέξιος Κομνηνός αναγνωρίζει τον γάμο μεταξύ δούλων και την εκκλησιαστική του τέλεση, δίχως να αλλάζει ωστόσο τη δουλική τους υπόσταση.¹⁰ Έτσι δημιουργείται η δουλική συγγένεια. Με την αναγνώριση του γάμου των δούλων προετοιμάζεται το έδαφος για μια πιο ανθρώπινη αντιμετώπισή τους στους επερχόμενους αιώνες.¹¹

Η υπόδουλη γυναίκα στα ονειροκριτικά κείμενα

Οι ονειροκριτικές πηγές, όταν αναφέρονται στις υπόδουλες γυναίκες, χρησιμοποιούν τους όρους *δούλη* (Δανιήλ 352), *θεράπεινα* (Αρτεμίδωρος Γ227₁₆₋₁₉), *οϊκέτης/τις* (Αχμέτ 24₁₋₅) και *κόρη* (Αχμέτ 81₄₋₇). Γενικότερα όμως στην ονειροκριτική σημειολογία χρησιμοποιείται ο όρος *δοῦλος* στον πληθυντικό αριθμό, γεγονός που δυσχεραίνει τη διάκριση του φύλου (Αχμέτ 174₂₋₃). Οι δουλοκτήτες αναφέρονται ως *κύριος/κυρία* (Αχμέτ 47₁₅₋₁₆), *αὔθέντης* (Ανώνυμος 7), και *δεσπότης* (Αρτεμίδωρος Α43₁₂₋₄₄₁₅₋₁₆), *δέσποινα* (Αρτεμίδωρος Δ284₁₅₋₁₉).¹²

Σημειολογικά στις δούλες παραπέμπουν σύμβολα δηλωτικά των ρόλων που καλούνται να παίξουν. Έτσι σε αυτές αποδίδονται πρωτίστως σύμβολα που σχετίζονται με τα οικιακά τους καθήκοντα, την οικία και τα οικιακά αντικείμενα, όπως είναι το στρώμα, τα κλειδιά, τα

Σοφία, *Οι αιχμάλωτοι ως παράγοντες επικοινωνίας και πληροφόρησης*, Αθήνα 1994, Rashand A. Khouri Al Odetallah, *Αραβες και Βυζαντινοί, το πρόβλημα των αιχμαλώτων πολέμου*, Θεσσαλονίκη 1983, Κραντονέλλη Αλεξάνδρα, *Η ιστορία της πειρατείας στους πρώτους χρόνους της Τουρκοκρατίας(1390-1538)*, Αθήνα 1998, Cappel Andrew, «*Prisoners of war*», στο Kazhdan, Alexander (ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford 1991, σελ. 1722–1723.

⁸Μοσχονάς, *Η αγορά των δούλων*, σελ. 249-250, ΘΗΕ τομ. 5, σελ. 209-210. Η στάση της Εκκλησίας βασίζεται κατά ένα μεγάλο ποσοστό στις αντιφατικές απόψεις του Αποστόλου Παύλου. Πιο συγκεκριμένα, ενώ ο Παύλος στην *Επιστολή προς Γαλάτες* 3. 25-29 κηρύσσει την ισότητα, στην προς *Τίτον Επιστολή* 2.9, αναφέρει ότι οι δούλοι θα πρέπει να υπακούουν τους δεσπότες τους και να *μή αντίλεγωσι*. Παρόλα αυτά, η Εκκλησία βελτίωσε τις συνθήκες διαβίωσης των δούλων. Κατάφερε να εργάζονται πέντε ημέρες την εβδομάδα και να απέχουν από τα καθήκοντά τους ανήμερα των μεγάλων εορτών. Για τις θέσεις των Πατέρων της Εκκλησίας αναφορικά με τη δουλεία βλ. Hildegard Temporini – Wolfanfang Haase, *Aufstieg und Niedergang der romischen Welt*, 23/1, Berlin 1979, σελ. 460-723.

⁹Μια σημαντική πηγή για την καθημερινότητα και τον βίο των δούλων είναι ο *Βίος του Βασιλείου του Νέου*. Σχετικά με τη πηγή βλ. AASS March 3 (xxvi), σελ. 24-39, Αγγελίδη, *Δούλοι*, σελ. 36, 42 κ. εξ., Νικολάου, *Η Γυναίκα στη μέση βυζαντινή περίοδο*, σελ. 261-281.

¹⁰Σχετικά βλ. Brand Charles – Mawr Bryan, “Slave women in legislation of Alexious I”, *Byzantinische Forschungen* 23 (1996), σελ. 19-24.

¹¹N. Αλεξ. Α', XXXV (A = JGR. I. 342-3) - XXXV B (=I.345-6). Για την πηγή βλ. *Jus Graeco-Romanum*, P. Krueger (εκδ.), τομ. 1-8, Αθήνα 1931.

¹²Αναφορικά με την ορολογία σχετικά με τους δούλους και τη δουλεία που γενικά ακολουθούν οι ιστοριογραφικές, αγιολογικές και νομικές πηγές βλ. Rotman, *Byzantine Slavery*, σελ. 82-93, 109-114, 183-200, Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος*, ΒΙΙ: 206-207.

μαξιλάρια, το αριστερό χέρι¹³ και η λεκάνη. Επίσης με σύμβολα αναπαραγωγής όπως είναι η όρνιθα,¹⁴ η χήνα, αλλά και το περιστέρι και το αιδόνι. Ειδικότερα, τα αντικείμενα με κοίλο σχήμα υπαινίσσονται τον ερωτικό ρόλο της δούλης. Τέτοια σύμβολα είναι η λεκάνη και η λήκυθος. Σημειωτέον ότι το κοίλο σχήμα των δοχείων και των αγγείων συμβολίζει τη μήτρα και παραπέμπει στην ερωτική πράξη και τη γονιμότητα.¹⁵

Στον συμβολικό κόσμο των *Ονειροκριτικών* η παρουσία των δούλων υποδηλώνεται κατά κύριο λόγο μέσω της ονειρικής διεργασίας των κυρίων τους και δευτερευόντως μέσα από τα όνειρα των ίδιων των δούλων. Κοινωνικός διαχωρισμός δεν υφίσταται, καθότι οι δούλοι απασχολούν τόσο τα όνειρα των βασιλέων όσο και αυτά των ευτελών. Ο ονειρομάντης Αχμέτ μιλώντας για τους πιστούς, άξιους και ποθητούς δούλους, αναφέρει: *εάν ο βασιλιάς δει ότι πήρε καινούργιο μαξιλάρι θα αποκτήσει νέο και ποθούμενο δούλο* (Αχμέτ 174₂₋₃).

Για το τι απασχολεί τα όνειρα της ίδιας της δούλης είναι δύσκολο να μιλήσουμε με ακρίβεια γιατί αφενός το ονειρικό δείγμα είναι πολύ μικρό και αφετέρου γιατί κρίνεται προβληματική η διάκριση του φύλου.¹⁶ Όνειρο στο οποίο δεν χωράει αμφιβολία για το φύλο του ατόμου που ονειρεύεται είναι μια περίπτωση ονειροκρισίας του Αρτεμίδωρου που αναφέρεται ξεκάθαρα σε όνειρο δούλης: *η δούλη που θα ονειρευτεί ότι μεταμορφώνεται σε άνδρα, σημαίνει ακόμη μεγαλύτερη σκλαβιά* (Αρτεμίδωρος A56₁₂₋₁₆). Όνειρο δυσοίωνα καθώς το *Ονειροκριτικό*, ως γνήσιο προϊόν ανδρικής γραφίδας, «τιμωρεί» μια τέτοια υπέρβαση ρόλου.

Ο οικονομικός και κοινωνικός ρόλος των δουλίδων

Η οικονομία των αρχαίων και βυζαντινών χρόνων βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στη δουλεία. Οι δούλοι που ανήκαν σε ιδιώτες αλλά και το κράτος, ήταν τα φτηνά εργατικά χέρια που ζούσαν κάτω από άθλιες συνθήκες χωρίς δικαιώματα. Στον κόσμο της εγρήγορσης η αγορά ενός δούλου αποτελούσε σημαίνουσα οικονομική πράξη.¹⁷ Για τον λόγο αυτό η επιλογή ενός δούλου απαιτούσε μεγάλη προσοχή. Τα κριτήρια που επηρέαζαν την τελική κρίση ενός επίδοξου αγοραστή-αφέντη είναι το φύλο και η ηλικία του δούλου, η τιμή, η εξωτερική εμφάνιση, οι σεξουαλικές προτιμήσεις του αγοραστή-κυρίου, καθώς επίσης και η παιδεία του δούλου. Ωστόσο καθοριστικός παράγοντας θεωρείται το είδος της εργασίας που καλείται να εκτελέσει ο δούλος ή η δούλη.¹⁸ Μολονότι τα *Ονειροκριτικά* αναφέρονται κατά βάση στους

¹³Ο ορισμός της θέσης δεξιού-αριστερού, αντανακλά μια παγιωμένη αντίληψη που θέλει την δεξιά να καταλαμβάνει ο ισχυρότερος, είτε πρόκειται για σχέσεις ιεραρχίας μεταξύ ανδρών, είτε για απόδοση κοινωνικής ταυτότητας μεταξύ ατόμων αντίθετου φύλου. Περισσότερα σχετικά με την συμβολική απόδοση στη γυναίκα του αριστερού μέρους βλ. Κόκκορη, *Η Γυναίκα στα Ονειροκριτικά*, σελ. 170-171, σημ. 7.

¹⁴ Νικηφόρος 234: *ὄρνις φανεῖσα δουλίδα καλήν νοεῖ*.

¹⁵Για τη σημειολογία των κοίλων αντικειμένων στα *Ονειροκριτικά* βλ. Κόκκορη, *Η Γυναίκα στα Ονειροκριτικά*, σελ. 228-231.

¹⁶Αρτεμίδωρος B183₁₅₋₁₆: *Σταυροῦσθαι πᾶσι ἀγαθὸν, ... δούλους δε ἐλευθεροῖ*.

¹⁷Lenski, *Slavery*, σελ. 466-470, Korstein, *Νομική κατάσταση των δούλων*, σελ. 414-415, Αγγελίδη, *Δούλοι*, σελ. 45-46. Το θέμα πώλησης και αγοράς δούλων αναφέρεται πολλακίς στα νομοθετικά κείμενα. Στην *Πείρα*, επί παραδείγματι, επιβεβαιώνεται το γεγονός ότι η Κωνσταντινούπολη ήταν ένα διεθνές κέντρο δουλεμπορίας που διατηρήθηκε έτοιμη μέχρι την πτώση της αυτοκρατορίας. Επίσης εκεί εκδικάζονταν όλες οι υποθέσεις που αφορούσαν δούλους. Για την πηγή βλ. I. και Π. Ζέπου, *Jus Graeco-Romanum*, IV Αθήνα 1931, σελ. 5-260.

¹⁸Οι τιμές κυμαίνονταν ανάλογα τη χρονική περίοδο, την προσφορά και τη ζήτηση. Ενδεικτικά, την περίοδο του Ιουστινιανού Α΄ ένας νεαρός δούλος (10-20 ετών) είχε αξία 20 χρυσών νομισμάτων, ενώ αν ήταν ειδικευμένος κόστιζε 30 νομίσματα. Αν ήταν εγγράμματος, οπότε μπορούσε να απασχοληθεί και ως γραμματέας ή παιδαγωγός,

οικιακούς δούλους, ο Αχμέτ κάνει λόγο για παρουσία δούλων σε εργαστήρια οπλοργίας και υφαντικής (Αχμέτ 236₉₋₁₁).

Τα ονειροκριτικά κείμενα τονίζουν ιδιαίτερος τον ρόλο των δούλων στον οικονομικό βίο, κυρίως μέσω της ονειρικής διεργασίας των κυρίων αφού έχει να κάνει με περιουσιακό στοιχείο και την κερδοφόρα εκμετάλλευση της εργασίας τους. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Αχμέτ: ...*εάν κάποιος ονειρευτεί ότι βρήκε νεοσσούς περιστεριών, αυτό σημαίνει ότι θα υποδουλώσει οικογένεια αιχμαλώτων και από αυτούς θα αποκτήσει πλούτο και χαρά* (Αχμέτ 236₁₋₅). Η προαναφερθείσα ονειροκρισία, εκτός από τη σημαντική πληροφορία που δίνει για την προέλευση των δούλων (αιχμαλωσία), καθορίζει και την ερμηνευτική προσέγγιση του ονειρικού συμβόλου. Έτσι, η απόκτηση πλούτου (ή όχι) από την εργασία ενός δούλου ή μιας δούλης ορίζεται ως το πλέον σύνηθες ονειρικό προμήνυμα που υποδηλώνεται με τις λέξεις *κέρδος ή ζημία*: ...*εάν κάποιος βρει ή αγοράσει όρνιθες, αυτός θα βρει κέρδος από δούλους*, αναφέρει ο Αχμέτ (Αχμέτ 236₁₈₋₁₉).

Στο ονειροκριτικό του Αχμέτ γίνεται μνεία για αγορά μικρού δούλου που θα φέρει θλίψη και σκοτούρες ενώ αντίθετα η αγορά δούλης προλέγει χαρά. Μια αρκετά πειστική εξήγηση μπορεί να στηριχθεί στο γεγονός ότι η δούλη, σε σχέση με τον μικρό δούλο που θα χρειαστεί εκπαίδευση, μπορεί άμεσα να ωφελήσει τον κύριό της με ποικίλους τρόπους (Αχμέτ 78₇₋₉).

Η αξιολόγηση της εργασιακής ικανότητας των δούλων και ειδικότερα της δούλης, κρίνεται και από την αφοσίωση που έχει προς το πρόσωπο του αφέντη της. Δηλωτική του πόσο εκτιμάται από τα *Ονειροκριτικά* η αφοσίωση μιας δούλης, είναι η ερμηνεία του Αρτεμιδώρου στην οποία τα *κλειδιά*, σύμβολο ασφάλειας και εμπιστοσύνης, παραπέμπουν στην καλόβουλη θεραπευνίδα (Αρτεμίδωρος Γ227₁₆₋₁₉). Πρέπει να σημειωθεί ότι εκτός από τη διεκπεραίωση των οικιακών εργασιών, υπήρχαν δούλοι σε θέσεις ευθύνης και δεν ήταν σπάνιο να κερδίζουν την εμπιστοσύνη ισχυρών προσώπων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Λουπικίνης Ευφημίας που από *δούλη και βάρβαρος*, όπως παραδίδει ο ιστορικός Προκόπιος, έγινε σύνευνη του Ιουστίνου Α'.¹⁹

Η απελευθέρωση των δούλων ήταν ζήτημα μείζονος νομοθετικής, κοινωνικής και ηθικής σημασίας που απασχολούσε τόσο την πραγματική ζωή των δούλων όσο και αυτή των ενυπνίων.²⁰ Οι δούλοι και οι δούλες μπορούσαν να εξαγοράσουν την ελευθερία τους με πολλούς τρόπους. Τον πλέον καθοριστικό ρόλο φαίνεται να παίζουν οι διαπροσωπικές σχέσεις με τον αφέντη. Εάν οι δούλοι ήταν αφοσιωμένοι στον κύριό τους, μπορούσαν να ελπίζουν στην απελευθέρωσή τους. Όμως ακόμα περισσότερες πιθανότητες να κερδίσουν την ελευθερία τους είχαν οι δούλες και οι δούλοι που σύναπταν σεξουαλικές σχέσεις με τον αφέντη τους. Βέβαια, εκτός από αυτές τις περιπτώσεις, πολλοί ήταν οι δούλοι που απελευθερώνονταν μαζικά. Οι μαζικές απελευθερώσεις δούλων μπορεί να συνδέονταν είτε με συνθήκες εσωτερικών

πωλούνταν 50 νομίσματα. Οι τιμές για τους ευνούχους μπορούσε να φτάσει και τα εβδομήντα νομίσματα. Σχετικά με τις τιμές και τα καθήκοντα των δούλων βλ. Rotman, *Byzantine Slavery*, σελ. 198-200, Lenski, *Slavery*, σελ. 470-472.

¹⁹ Προκόπιος, *Ανέκδοτα* 6.17: ...*αὐτὴ δὲ δούλη τε καὶ βάρβαρος οὖσα τοῦ πρόσθεν αὐτὴν ἑωνημένου παλλακῆ γέγονε, καὶ αὐτὴν μὲν ζὺν Ἰουστίνω ἐπὶ βίου δυσμαῖς τὴν βασιλείαν ἔσχεν*. Για την πηγή βλ. Procopii Caesariensis, *Historia Arcana*, Haury J., Wirth G. (εκδ.), Leipzig 1963.

²⁰ Κόκκορη, *Η Γυναίκα στα Ονειροκριτικά*, σελ. 119, Παπαγιάννη, *Το πρόβλημα των δούλων*, σελ. 405 κ. εξ.

εμφυλίων συγκρούσεων και πολέμων είτε με την απόφαση ενός πλούσιου ιδιοκτήτη να απαρνηθεί τα εγκόσμια.²¹

Αναφορές σε απελευθέρωση δούλων καταγράφονται σε όλα σχεδόν τα *Ονειροκριτικά*, τόσο στα όνειρα των κυρίων: *εάν κάποιος δει ότι το μελισσοτροφείο του καταστράφηκε, αυτός θα απελευθερώσει τους δούλους του* (Αχμέτ 196₂₆₋₂₇), όσο και στα όνειρα των ίδιων το δούλων: *εάν ένας δούλος δει ότι του κόπηκε το κεφάλι, αυτό σημαίνει ότι θα αποκτήσει την ελευθερία του* (Αχμέτ 70₂₄₋₂₅). Παρατηρούμε ότι η ερμηνεία του ονείρου του δούλου βασίζεται στη σημειολογία της κεφαλής, η οποία υποδηλώνει την ιεραρχία και παραπέμπει στον κύριο/αφέντη. Επομένως για τον δούλο το κόψιμο του κεφαλιού προοιωνίζει την κατάλυση αυτής της σχέσης και την απόκτηση της ελευθερίας του. Ανάλογη είναι και ερμηνεία ανώνυμου *Ονειροκριτικού* (Ανώνυμος 7), που με έμμεσο τρόπο κάνει λόγο για απαλλαγή από την εξουσία ενός *αυθέντη*.

Και ενώ η απόκτηση της ελευθερίας ήταν ο διακαής πόθος για κάθε δούλο, είναι άξιο απορίας γιατί στο ανώνυμο *Ονειροκριτικό* αναφέρεται: *...το να αποκτάς ελευθερία στο ύπνο σου για τους ελεύθερους ανθρώπους προμηνύει κέρδος, ενώ για τους δούλους το ίδιο όνειρο είναι δυσόϊονο* (Ανώνυμος 80). Μια πιθανή εξήγηση μπορεί να στηριχθεί στην υπόθεση ότι ο δούλος πιθανόν να μην επιθυμούσε πάντοτε την απόκτηση της ελευθερίας του γιατί το καθεστώς της δουλείας, στο οποίο ζούσε, του παρείχε ασφάλεια και του εξασφάλιζε έναν αξιοπρεπή τρόπο επιβίωσης.

Η μελέτη των διαπροσωπικών δεσμών δούλων και κυρίων αποτελεί ένα πολυδιάστατο ζήτημα, τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο.

Παρά το γεγονός ότι η φύση του θεσμού της δουλείας ήταν σκληρή και καταπιεστική, υπήρχε και μια άλλη όψη που δεν απέκλειε την ανθρώπινη προσέγγιση αφέντη και δούλης. Αυτή τη διάσταση μεταφέρει η ονειροκρισία του Αχμέτ: *το αιχμάλωτο σε κλουβί αηδόνι, προλέγει την απόκτηση πιστής δούλης η οποία θα αποτελέσει συντροφιά και στήριγμα του κυρίου της* (Αχμέτ 233₁₇₋₂₀). Εξίσου σημαντικό είναι και το όνειρο γυναίκας, η ερμηνεία του οποίου έχει αποδέκτες από κοινού τη θυγατέρα και τη δούλη της: *γυναίκα εάν δει ότι έσπασαν τα σκουλαρίκια της, θα νοσήσει η κόρη της ή η πιστή της δούλη* (Αχμέτ 82₆₋₇), ερμηνεία που επιβεβαιώνει το πόσο σημαντική ήταν η θέση της δούλης μέσα στην οικογένεια.

Στο πλαίσιο των διαπροσωπικών σχέσεων εντάσσονται και οι σαρκικές σχέσεις αφεντικών και δούλων και κατ' επέκταση η σχέση δουλείας και πορνείας.²² Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η αξία μιας δούλης είχε άμεση σχέση με τη σεξουαλικότητά της. Σε αυτή συνυπολογιζόταν η παρθενία, η ικανότητά της να παρέχει ερωτικές υπηρεσίες στον κύριό της και η αναπαραγωγική της ικανότητα. Κατά αυτόν τον τρόπο, μια δούλη μπορούσε να

²¹ Κοινός τόπος στα αγιολογικά κείμενα η αναφορά σε απελευθερώσεις δούλων, κυρίως μαζικών. Στο *Βίο* της οσίας Μελάνης (5^{ος} αι.), της πάμπλουτης αυτής Ρωμαίας δέσποινας, αναφέρεται ότι στις πόλεις-υποστατικά που ήταν υπό την κατοχή της, ζούσαν και δούλευαν χιλιάδες δούλοι. Ο χρονογράφος της και επίσκοπος Παλλάδιος παραδίδει ότι η οσία Μελάνη απελευθέρωσε 8.000 δούλους, Παλλάδιος, *Λαυσαϊκή Ιστορία*, LXI, 156. Για τον *Βίο* της οσίας Μελάνης: Gorce Denys, *Vie de sainte Melanie*, Paris 1962.

²² Στο Βυζάντιο «πορνεία» δεν θεωρείτο μόνο η συστηματική επί χρήμασι προσφορά του ίδιου σώματος σε αόριστο αριθμό προσώπων προς συνουσία, αλλά και η μοιχεία, η αποπλάνηση και ο βιασμός, Κόκκορη, *Η Πορνεία*, σελ. 118, σημ. 10, Κουκουλές, *Βυζαντινών Βίος*, ΒΙΙ:117 κ. εξ.

αποτελέσει έναν μόνιμο ερωτικό σύντροφο ως παλλακίδα ή να παρέχει τις ερωτικές υπηρεσίες της περιστασιακά.²³

Στον κόσμο των ενυπνίων η δούλη εμφανίζεται συχνά στον ρόλο του ερωτικού συντρόφου. Αυτό προκύπτει, μεταξύ άλλων, από το γεγονός ότι η χήνα,²⁴ ερωτικό σύμβολο, παραπέμπει στη δούλη (Αχμέτ 237₁₀₋₁₁). Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι η ερμηνεία των ονείρων που έχουν ως θέμα τη σεξουαλική συνεύρεση με δούλους, έχει άλλοτε αρνητικό και άλλοτε θετικό χαρακτήρα, με το πρόσημο να είναι ανάλογο με την περίοδο που έχει γραφτεί το κάθε *Ονειροκριτικό*. Κατά αυτόν τον τρόπο, στο ύστερης αρχαιότητας *Ονειροκριτικό* του Αρτεμίδωρου (2^{ος} αι. μ.Χ.), η ερωτική σχέση με δούλη παραπέμπει σε θετικό προμήνυμα: *εάν κάποιος ονειρευτεί ότι αυνανίζεται, θα συνουσιαστεί με το δούλο ή τη δούλη του, γιατί τα χέρια που φέρνει στα γεννητικά όργανα έχουν χαρακτήρα υπηρετικό* (Αρτεμίδωρος A89₂₋₄). Θετικά διακεείμενο είναι και το αραβικών επιρροών *Ονειροκριτικό* του Αχμέτ (9^{ος} – 11^{ος} αι.) το οποίο αναφέρεται πολλές φορές στις *πεποθημένες δουλίδας* (Αχμέτ 237₁₀₋₁₂). Αντίθετα, σε *Ονειροκριτικό* που αποδίδεται στον προφήτη Δανιήλ (4^{ος} – 7^{ος} αι.), όπου κυριαρχούν τα χριστιανικά ιδεώδη, η συνεύρεση με δούλη προμηνύεται δυσοίωνη: *εάν με δούλη συνευρεθείς, διαμάχη σημαίνει* (Δανιήλ 353).

Εκτός από τις δούλες, παρόμοια σεξουαλική εκμετάλλευση είχαν και οι θεραπαινίδες.²⁵ Ακόμα και ένας ανώτατος άρχων με σύζυγο, παλλακίδες και ερωμένες, δεν θεωρούσε υποτιμητικό να συνευρεθεί με τις γυναίκες που τον υπηρετούσαν, όπως αναφέρει και το *Ονειροκριτικό* του Αχμέτ: *...εάν ο βασιλέας δει ότι ούρησε σε αργυρό δοχείο, θα συνευρεθεί με την ωραιότερη θεραπαινίδα του* (Αχμέτ 29₁₃₋₁₅).

Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι σχέσεις δούλης και κυρίας. Χωρίς αμφιβολία η ζωή μιας δούλης ήταν σκληρή, καθώς δεν είναι λίγες οι φορές που υφίστατο κακομεταχείριση από την κυρία της.²⁶ Ο σεξουαλικός ανταγωνισμός μεταξύ της νόμιμης συζύγου και της δούλης-παλλακίδας ήταν έντονος, ιδιαίτερα αν η σύζυγος ήταν στείρα ή είχε γεννήσει μόνο κόρες. Η κυρία έβλεπε στο πρόσωπο της δούλης την αντίπαλο που διεκδικούσε την πρωτοκαθεδρία στη σχέση με τον σύζυγό της. Σε αφήγηση ονείρου στο *Ονειροκριτικό* του Αρτεμίδωρου αναφέρεται ότι οι υποψίες της κυρίας για τη δούλη της επαληθεύτηκαν: *μία γυναίκα ονειρεύτηκε ότι η υπηρέτρια που της έπλεκε τα μαλλιά χρησιμοποίησε παρά τη θέλησή της την εικόνα της, που ήταν ζωγραφισμένη σε έναν πίνακα, καθώς και τα ρούχα της ωσάν να επρόκειτο να παρελάσει σε πομπή. Πολύ σύντομα η υπηρέτρια τη χώρισε από τον άνδρα της διαβάλλοντάς την* (Αρτεμίδωρος E313₁₆₋₂₁). Ωστόσο η ζήλεια των κυριών δεν ήταν πάντα δικαιολογημένη. Ο Αρτεμίδωρος αναφέρει ότι κάποιος ονειρεύτηκε μια θεραπαινίδα να

²³Evans-Grubbs, *Marriage*, σελ. 125 κ. εξ., Κόκκορη, *Η Γυναίκα στα Ονειροκριτικά*, σελ. 121-124, Lenski, *Slavery*, σελ. 461-463.

²⁴Κόκκορη, *Η Γυναίκα στα Ονειροκριτικά*, σελ. 207.

²⁵Πολλές φορές οι έννοιες *δούλη* και *θεραπαινίδα* συγχέονται. Η διαφορά έγκειται στο ότι η δεύτερη μπορεί να είναι ελεύθερη γυναίκα που προσφέρει αξιοπρεπώς τις υπηρεσίες της. Στη θεραπαινίδα ο κύριός της ήταν υποχρεωμένος, εκτός από τον μισθό, να παρέχει τροφή και ενδυμασία, Σταματάκος, *Λεξικόν*, σελ. 448.

²⁶Κόκκορη, *Η Γυναίκα στα Ονειροκριτικά*, σελ. 120, Νικόλαου, *Η Γυναίκα*, σελ. 265-266, 271. Πολλά είναι τα παραδείγματα σύμφωνα με τα οποία οι κυρίες της άρχουσας τάξης κακομεταχειρίζονταν τις δούλες τους. Πιο χαρακτηριστικό όμως παράδειγμα είναι αυτό της μητέρας του Θεόδωρου Στουδίτη Θεοκτίστης. Όπως μας αναφέρει ο ίδιος (Στουδίτης, *Επιτάφιος*, 888), η μητέρα του ήταν αδέκαστη σε θέματα ηθικής και στα παραστρατήματα των δούλων θύμωνε και τους χτύπαγε. Ωστόσο, όταν της περνούσε ο θυμός, ζητούσε με ταπείνωση να την συγχωρήσουν.

απαγγέλλει το εξής απόσπασμα από την τραγωδία του Ευριπίδη *Ανδρομάχη*: «ψήσε, κατάκαψε τις σάρκες μου, χόρτασε από εμένα». Αυτή η δούλη έπεσε θύμα της ζηλοτυπίας της κυρίας της και έπαθε μύρια όσα κακά (Αρτεμίδωρος Δ284₁₅₋₁₉). Ως έναν βαθμό η στάση της παραγκωνισμένης συζύγου μπορεί να γίνει κατανοητή. Αυτό όμως που προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση είναι ότι η συμπεριφορά των γυναικών έναντι των δουλίδων συχνά ήταν εξίσου σκληρή με αυτήν των ανδρών. Εικάζουμε ότι η κακή μεταχείριση της δούλης από την κυρία, υποσυνείδητα, εκφράζει την καταπίεση που υφίσταται η ίδια από την οικογένειά της και γενικότερα από την ανδροκρατούμενη κοινωνία.

Τα όρια μεταξύ των ερωτικών υπηρεσιών που παρέχει μια δούλη και της πορνείας είναι συχνά ασαφή. Η δούλη, εξαρτώμενη από τις ερωτικές διαθέσεις και τις ιδιοτροπίες του κυρίου της, ασκεί ένα είδος «οικόσιτης πορνείας», αφού δεν έχει δυνατότητα επιλογής παρά να γίνει ερωμένη του. Αυτό το είδος της ερωτικής σχέσης ήταν κοινωνικά αποδεκτό και σύνηθες στη βυζαντινή κοινωνία, καθότι η δούλη ήταν περιουσιακό στοιχείο που ο κάτοχος του μπορούσε να το μεταχειριστεί όπως αυτός επιθυμούσε.²⁷ Σε σχόλιο του ο Βαλσαμών κάνει μνεία για *αίσχρά και άτιμα έργα* όταν δούλοι θηλυκού γένους εξαναγκάζονταν από τους κυρίους τους σε πορνεία.²⁸ Ενδεικτική των αντιλήψεων που αντικατοπτρίζουν την κοινωνική ανεκτικότητα ως προς την ερωτική εκμετάλλευση των δούλων είναι ερμηνεία ονείρου από τον Αρτεμίδωρο: *Να συνουσιάζεσαι με τη δική σου δούλα είναι καλό, γιατί οι δούλοι είναι κτήματα του ονειρευόμενου, γι' αυτό και σημαίνουν ότι ο ονειρευόμενος θα ευχαριστηθεί από τα αποκτήματά του* (Αρτεμίδωρος Α885-7).

Οι νομικές κυρώσεις που συνεπάγονταν οι ερωτικές συνενυρέσεις έγγαμου κυρίου με τη δούλη του ήταν κατά βάση περιουσιακές. Εάν η δούλη ανήκε στην κυριότητα πλουσίου ανδρός, ο νόμος προέβλεπε αναγκαστική εκποίησης της σε άλλη επαρχία, προς όφελος του Κράτους. Εάν όμως ο δράστης ήταν ευτελής και δεν είχε περιουσία, η ποινή που του επιβαλλόταν ήταν σωματικός κολασμός (μαστίγωση).²⁹ Στην περίπτωση που ο δράστης είχε σαρκικές σχέσεις με ξένη δούλη, ο Βαλσαμών σημειώνει ότι ο αυτουργός υποβαλλόταν σε χρηματική ποινή και ενδεχομένως και σε σωματικό κολασμό. Σαφώς η επιβολή χρηματικού προστίμου έχει να κάνει με την αντιμετώπιση των δούλων ως αντικειμένων (*res*). Βάσει αυτής της συνθήκης, ο δράστης έπρεπε να αποζημιώσει τον ιδιοκτήτη της δούλης, καθότι προέβη σε παράνομη χρήση ξένης ιδιοκτησίας.³⁰ Παρότι η νομοθεσία έδινε στις υπόδουλες γυναίκες τη δυνατότητα προσφυγής στις εκκλησιαστικές και κοσμικές αρχές, δεν γνωρίζουμε εάν υπήρξε ουσιαστική εφαρμογή.

Διαφορετική διάσταση παίρνουν οι ερωτικές σχέσεις κυρίου και δούλης στην περίπτωση που αυτός είναι άγαμος και εκφράσει την επιθυμία να τη νυμφευτεί. Ενώ αρχικά η νομοθεσία απαγόρευε τον γάμο μεταξύ ανδρών ανώτερης τάξης και υπόδουλων γυναικών,³¹ οι περιορισμοί αυτοί καταργήθηκαν με τη νομοθεσία του Ιουστινιανού. Σύμφωνα λοιπόν με *Νεαρά* του

²⁷ Παπαγιάννη, *Το πρόβλημα των δούλων*, σελ. 408-409, 426-430, Herrin, *Byzantine Women*, σελ. 16-17.

²⁸ Ράλλη-Ποτλή, τομ. 1, σελ. 324-25: ...περί πορνοβοσκῶν διδάσκοντα καὶ παρακελευόμενα ἐλευθεροῦσθαι δία τοῦ κατά χώραν ἐπισκόπου τοῦς ἀναγκαζομένους δούλους ποιῆσαι τι αἰσχρόν.

²⁹ Τρωϊάνος, *Ερως και Νόμος*, σελ. 182-183, Τρωϊάνος, *Η ερωτική ζωή των Βυζαντινών*, σελ. 44-46, Παπαγιάννη, *Το πρόβλημα των δούλων*, σελ. 426-430, Χατζηνικολάου-Μαραβά, *Esclaves*, σελ. 76-77, Evans-Grubbs, *Marriage*, σελ. 126 κ. εξ.

³⁰ Ράλλη-Ποτλή τομ. 1, σελ. 219.

³¹ C. Th. 4.6.3. Για την πηγή Mommsen Th. – Meyer P., *Codex Theodosianus*, Berlin 1905.

Ιουστινιανού,³² αυτός που ήθελε να παντρευτεί δούλη θα έπρεπε πρώτα να την απελευθερώσει, για να έχουν το ίδιο κοινωνικό status.³³ Στο *Ονειροκριτικό* του Αχμέτ γίνεται λόγος για γάμο ελεύθερου άνδρα με δούλη, με ευοίωνη κατάληξη ...*κάποιος ονειρεύτηκε ότι αγόρασε μια δούλη και δέθηκε μαζί της με τέτοιο πάθος, ώστε απέκτησε γι' αυτόν αξία ανάλογη με μια σύζυγο* (Αχμέτ 814-7). Ωστόσο, ακόμη και στην περίπτωση που ο κύριος είναι συνειδητά αποφασισμένος να προχωρήσει, δύσκολα ένας τέτοιος γάμος γίνεται αποδεκτός εξαιτίας της κοινωνικής περιφρόνησης. Ως εκ τούτου, ήταν προτιμότερο, και για τους δύο, η ελεύθερη πλέον δούλη να γίνει παλλακίδα παρά σύζυγος του κυρίου της.³⁴ Ανάλογο πνεύμα εκφράζει ονειροκρισία του Αρτεμίδωρου: *εάν κάποιος ονειρευτεί ότι έχει χρυσή ή ασημένια λεκάνη, θα απελευθερώσει και θα παντρευτεί την υπηρέτρια του ή θα συζήσει με την απελεύθερή του* (Αρτεμίδωρος Γ2173-5).

Ερωτικές σχέσεις με δούλους δεν είχαν μόνο οι άνδρες αλλά και οι ελεύθερες γυναίκες/δέσποινες, όπως αποδεικνύουν σχετικές περιπτώσεις που απασχόλησαν τη νομοθεσία.³⁵ Ανεξάρτητα από το αν η γυναίκα ήταν έγγαμη ή άγαμη, οι ποινές ήταν πολύ πιο αυστηρές συγκριτικά με αυτές που επιβάλλονταν στους άνδρες για το αντίστοιχο παράπτωμα. Στο Ιουστινιάνειο δίκαιο και στην *Εκλογή* των Ισαύρων η ποινή για την κυρία ήταν μια από τις κεφαλικές ποινές³⁶ και για το δούλο θάνατος στην πυρά.³⁷

Για να αποφευχθούν αυτού του είδους οι σχέσεις, ενίοτε ευνοούχιζαν τους δούλους για να μην μπορούν να έχουν σαρκικές σχέσεις και να τεκνοποιούν με τις κυρίες τους. Στις γενετήσιες σχέσεις δούλων και κυριών αναφέρεται το *Ονειροκριτικό* του Αχμέτ: *Όταν κάποιος ονειρεύτηκε άμπελο να κάνει μαύρα σταφύλια, ο ονειρομάντης τού απαντά: μια εκ των γυναικών σου θα συνάψει ερωτικές σχέσεις με Αιθίοπα δούλο. Από αυτήν τη σχέση θα γεννηθεί μελαψό παιδί* (Αχμέτ 241-5). Εν προκειμένω, η κυρία δεν δύναται να αποκρύψει τη σχέση της με τον δούλο.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η ονειροκρισία θίγει και το δισεπίλυτο θέμα της ανεπιθύμητης κυοφορίας τόσο σε ελεύθερες γυναίκες όσο και σε δούλες. Κυρίως όμως στην περίπτωση της δούλης, το θέμα περιπλέκεται όταν το κυοφορούμενο τέκνο είναι αποτέλεσμα συνεύρεσης με τον έγγαμο κύριό της, καθώς ελλοχεύει ο φόβος της αντίδρασης της κυρίας. Ως αποτέλεσμα, η κύηση της δούλης οδηγείται, τις περισσότερες φορές, στην άμβλωση.³⁸

³² *Νεαρά* 117.6. Για την πηγή βλ. *Novelles Justiniani*, Schoell P.–Kroll G. (εκδ.), Berlin 1895.

³³ Στην περίπτωση αυτή η δούλη όχι μόνο γινόταν *ελευθέρα* αλλά υπαγόταν πλέον στο νομικό καθεστώς των γεννημένων ελευθέρων. Επίσης τα παιδιά από αυτήν την ένωση ήταν ελεύθεροι πολίτες, *Νεαρές* Ιουστινιανού 18.11, 22.7, 22.11, *Εκλογή* 8.1.3.

³⁴ Buckler, *Women*, σελ. 411-412.

³⁵ Όπως επισημαίνει η Evans-Grubbs, *Marriage*, σελ. 145, ο γάμος ελεύθερης γυναίκας με σκλάβο ήταν πολύ πιο προβληματικός. Αυτό οφείλεται εν μέρει στις αντιλήψεις περί φύλου και ιεραρχίας που απορρίπτουν την ένωση μιας γυναίκας με ανώτερη θέση από αυτή του άνδρα. Κυρίως όμως ο παράγοντας που δυσκόλευε αυτήν την ένωση ήταν το ζήτημα της κοινωνικής και νομικής θέσης των παιδιών που θα γεννιόντουσαν από αυτήν τη σχέση. Σε όλα αυτά τα προβλήματα λύσεις προσπάθησε να δώσει η νομοθεσία του Ιουστινιανού (CJ 7.24.1, 531 μ. Χ.).

³⁶ *Κεφαλικές* ποινές δεν ήταν μόνο οι θανατικές, αλλά νοούνταν και άλλες ποινές όπως ο *μεταλλισμός* δηλαδή καταναγκαστικά έργα σε ορυχεία, ο ακρωτηριασμός και η εξορία.

³⁷ C. Th. 9.9.1.

³⁸ Ο Ιωάννης Ζωναράς, ο Θεόδωρος Βαλσαμών και ο Ματθαίος Βλάσταρης αναφέρουν ότι ο φόβος απέναντι στους δεσπότες τους ήταν ένα από τα βασικότερα κίνητρα που εξωθούσε τις δούλες στην άμβλωση, Ράλλη-Ποτλή, τομ. 4, σελ. 96 και 98, τομ. 6, σελ. 200.

Συμπεράσματα

Σύμφωνα με τα στοιχεία που παραδίδουν οι ονειροκριτικές πηγές, οι υπόδουλες γυναίκες αποτελούσαν αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής και οικογενειακής δομής. Πιο συγκεκριμένα, στις δούλες παραπέμπουν ονειρικά σύμβολα που έχουν να κάνουν με τα οικιακά τους καθήκοντα και τον αναπαραγωγικό τους ρόλο. Επιπλέον, δεδομένου ότι αποτελούσαν περιουσιακό στοιχείο του αφέντη τους, οι δούλες αποδίδονται με σύμβολα που ερμηνεύονται ως *κέρδος* ή *ζημία*, υποδεικνύοντας τον σημαίνοντα ρόλο τους στον οικονομικό βίο.

Η δούλη στα *Ονειροκριτικά* περιγράφεται ως εργατική, υπάκουη, πιστή και ερωτικά επιθυμητή, αλλά και επίβουλη και ανταγωνιστική προς την κυρία της.

Τα κείμενα δίνουν, επίσης, ιδιαίτερη έμφαση στις διαπροσωπικές σχέσεις, κυρίως στην ερωτική εκμετάλλευση των δουλίδων, με τον ιδιοκτήτη να τις μεταχειρίζεται κατά την προσωπική του βούληση, επιβεβαιώνοντας έμμεσα τη σχέση δουλείας και πορνείας.

Από τα όνειρα των δούλων προκύπτει η διακαής τους επιθυμία να αποκτήσουν την ελευθερία τους, επιθυμία που αρχίζει να εκπληρώνεται καθώς εμπεδώνεται σταδιακά από τους Βυζαντινούς η αντίληψη ότι η δουλεία δεν ήταν παρά ένας ειδεχθής και απάνθρωπος θεσμός.

Εκδόσεις κειμένων

Ανώνυμος, Drexl Franz (εκδ.), «Ανώνυμος ή έτερον ονειροκριτικόν από πείρας φρονίμων, Das anonyme Traumbuch des cod. Paris 2511», *Λαογραφία* 8 (1925), σελ. 347-375.

Αρτεμίδωρος, Pack Roger (εκδ.), *Artemidori Daldiani Oneirocriticon libri V*, Leipzig 1963.

Αχμέτ, Drexl Franz (εκδ.), *Achmetis Oneirocriticon, Ονειροκριτικόν του Αχμέτ*, Leipzig 1925.

Δανιήλ, Drexl Franz (εκδ.), «Ονειροκριτικόν συν Θεώ αγίω του αγίου προφήτου Δανιήλ κατά αλφάβητον, Das Traumbuch des propheten Daniel nach dem cod. Vatic Palat. Gr.319», *BZ* 26(1926), σελ. 290-314.

Νικηφόρος, Drexl Franz (εκδ.), *Das Traumbuch des Patriarchen Nikephoros*, Bonn 1922.

Βιβλιογραφία

Αγγελίδη Χριστίνα, «Δούλοι στην Κωνσταντινούπολη τον 10^ο αι.: η μαρτυρία του *Βίου* του οσίου Βασιλείου του Νέου», *Σύμμεικτα* 6 (1985), σελ. 33-51.

Κόκκορη Βασιλική, *Η Γυναίκα στα Ονειροκριτικά κείμενα: Από την Ύστερη Αρχαιότητα έως το Ύστερο Βυζάντιο*, Andy's Publishers, Αθήνα 2015.

Κόκκορη Βασιλική, «Η Πορνεία από την ύστερη αρχαιότητα στο ύστερο Βυζάντιο: μια ονειροκριτική προσέγγιση», *Βυζαντιακά* 29 (2010-2011), σελ. 115-130.

Κουκουλές Φαίδων, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, τομ. ΒΙΙ, Παπαζήσης, Αθήνα 1948-1955.

- Κυρτάτας Δημήτρης, *Δούλοι, Δουλεία και δουλοκτητικός τρόπος παραγωγής*, Εκδόσεις Πολίτης, Αθήνα 1987.
- Μαυρουδή Μαρία, «Το λεγόμενο *Ονειροκριτικόν* του Αχμέτ: ένα βυζαντινό βιβλίο ονειροκριτικής και οι αραβικές πηγές του», *Αρχαιολογία & Τέχνες* 79 (2001), σελ. 34-40.
- Μεργιαλή-Σαχά Σοφία, «Οι Βυζαντινοί ως εμπορεύσιμο αγαθό στο δουλεμπόριο της Μεσογείου τον 14ο αιώνα», στο *Αντικήσσορ, τιμητικός τόμος Σπ. Τρωϊάνος*, Αθήνα 2013, τ. Β', σ. 971-996.
- Μοσχονάς Ν., «Η αγορά των δούλων» στο *Χρήμα και Αγορά στην εποχή των Παλαιολόγων*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2003, σελ. 249-272.
- Νικολάου Κατερίνα, *Η Γυναίκα στην μέση Βυζαντινή εποχή: κοινωνικά πρότυπα και καθημερινός βίος στα αγιολογικά κείμενα*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2005.
- Παπαγιάννη Ελευθερία, «Το πρόβλημα των δούλων στο έργο των Κανονολόγων του 12^{ου} αι.» στο Ν. Οικονομίδης (επιμ.), *Το Βυζάντιο κατά τον 12^ο αι.: Κανονικό δίκαιο, κράτος και κοινωνία*, Αθήνα 1991, σελ. 405-445.
- Τρωϊάνος Σπ., «Η ερωτική ζωή των Βυζαντινών μέσα από το ποινικό τους Δίκαιο», *Αρχαιολογία & Τέχνες* 10 (1984), σελ. 43-55.
- Τρωϊάνος Σπ., «Έρωσ και Νόμος στο Βυζάντιο», στο Σπ. Τρωϊάνος (επιμ.), *Εγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1997, σ. 173-201.
- Χατζηβασιλείου-Marava Anne, *Recherches sur la vie des esclaves dans le monde Byzantin*, Αθήνα 1950.
- Buckler G., «Women in Byzantine law: about 110 A.D.», *Byzantion* 11(1936), σελ. 391- 416.
- Evans-Grubbs Judith, «Marriage more shameful than adultery: slave-mistress relations, mixed marriages and the late Roman Law», *Phoenix* 47 (1993), σελ. 125-154.
- Herrin Judith, «In Search of Byzantine Women: Three avenues of approach» στο *Unrivalled Influence*, Princeton University Press, Princeton 2013, σελ. 12-37.
- Korstein Helga, «Νομική κατάσταση των δούλων κατά την Πείρα» στο *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο: τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 1989, σελ. 409-420.
- Lenski N., «Slavery in the Byzantine Empire», στο *The Cambridge World History of Slavery*, Cambridge University Press, Cambridge 2021, σελ. 453-481.
- Prinzing Günter, «On slaves and slavery» στο *The Byzantine World*, Routledge, London 2010, σελ. 92-102.
- Rautman Marcus, *Daily life in the Byzantine Empire*, Greenwood Publishing, Westport 2006.
- Rotman Youval, *Byzantine Slavery and the Mediterranean world*, Harvard University Press, 2009.